

LORETA MAČIANSKAITĖ

Ką Birutė pavogė iš Antano, arba dar kartą apie Pūkelevičiūtės romaną *Aštuoni lapai*

Anotacija: Straipsniu siekiama atsiliiepti į daugiau kaip prieš pusę amžiaus Antano Škėmos mestą kaltinimą Birutei Pūkelevičiūtei dėl plagijavimo, tačiau nesikoncentruojama ties įtakų ar skolinių problemomis, o bandoma išryškinti *Aštuonių lapų* ir *Baltos drobulės* struktūrinius, filosofinius ir figūratyvinės raiškos skirtumus. Atkreipiamas dėmesys į romanų kompoziciją, skirtingų veiksmo plotmių santykį, tyrinėjama Šventojo Rašto citatų ir požiūrio į istoriją koreliacija, pagal kurią nustatoma romanuose įkūnytų konceptualinių modelių priešprieša.

Raktažodžiai: Antanas Škėma, Birutė Pūkelevičiūtė, moterų literatūra, modernizmas, naujasis mitologizmas, Šventasis Raštas, genetiniai-kontaktiniai ryšiai, lyginamoji literatūra.

Vietoje preambulės

Derinant genetinių-kontaktinių ryšių tyrimą ir romanų *Aštuoni lapai* bei *Balta drobulė* tipologinę analizę ieškoma argumentų, padėsiančių kultūros nuošalėn nustumtam romanui *Aštuoni lapai* rasti savo vietą literatūros lauke. Šis kompleksinis lyginamasis tyrimas nebijo būti aspektiškas ir dalinis, todėl suskliaudžia labiau žinomus ar išsamesnių studijų reikalaujančius dalykus, kurių nagrinėjimas šiai literatūrologinei bylai nėra būtinas.

Sąveikos ir įtakos

Antano Škėmos ir Birutės Pūkelevičiūtės meilės istorijos aidai skambėjo ir praėjus septyneriems metams po mylimųjų išsiskyrimo; atskamba jie ligi šiol. 1996 m.

Pūkelevičiūtė parašė tuos įvykius komentuojančius *Antano Škėmos puslapius*¹, literatūros kritikas Vytautas Aleksandras Jonynas paskelbė savo prisiminimus²; Vytautas Kubilius monografijoje *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*³ taip pat pristatė šią istoriją.

Meilės romanas pradėjo megztis 1946 m. Augsburgėje. Tik susipažinęs su Birute Škėma jos klausinėjo, ką turėtų padaryti, kad jį pamiltų, minėdamas figūras iš tuomet net nepradėto romano *Balta drobulė*: „Imk karneolo žiedą ir tramvajų: ar bus to gana?“⁴ Birutei užsiprašius tragedijos, Škėma tuoj pat prisėdo prie stalo ir parašė trijų puslapių tragediją *Taysa arba mirtis Graikijoje*. Vėliau 1948 m., kai *Aidy* žurnale buvo paskelbtas pirmasis dramos *Živilė* veiksmas, Škėma žurnale įrašė dedikaciją „Živilei“ ir įteikė Pūkelevičiūtei sakydamas, kad pjesė nejuokais gimė iš *Taysos*⁵. Žavėjimasis vienas kitu nepraejo ir išvykus iš Europos. Jausmai dar labiau įsiplieskė, kai 1950 m. Monrealyje buvo suvaidinta *Živilė*. 1953 m. pavasarį Škėma, palikęs žmoną ir dukterį Niujorke, persikėlė pas Birutę į Monrealį, kur prasidėjo jam labai kūrybingas laikotarpis: parašytas romanas *Keltuvas* (išleistas 1958 m. pavadinimu *Balta drobulė*); sukurtas pluoštas tekstų, vėliau įėjusių į rinkinį *Čelesta*; pastatytas spektaklis *Pabudimas*, tiesa, nelabai sėkmingai (drama galutinį pavidalą įgavo būtent aptariamam metu). Tačiau bendras gyvenimas nesiklostė taip, kaip tikėtasi, ir beveik iš karto po premjeros pora išsiskyrė. Praėjus metams Pūkelevičiūtė pradėjo rašyti romaną *Aštuoni lapai*, kuris 1956 m. laimėjo *Draugo* konkursą, Škėma tais pačiais metais laimėjo *Darbininko* konkursą (drama *Žvakidė*). Jie apsikeitė maloniais sveikinimo laiškais ir, regis, jokių konfliktų tarp buvusių mylimųjų neiškilo, nors Škėma 1956 m. vasarą dar ultimatyviai kvietė susitikti perspėdamas, kad „Jei ne... Tuo atveju, Tu palieki man laisvas rankas“⁶). Didžiulis netikėtumas visiems buvo 1959 m. *Literatūros lankų* anketoje Škėmos išsakytas kaltinimas:

-
- 1 Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, 1996. Rankraštis saugomas MA LLTI BR, f.1, b. 7379.
 - 2 Vytautas Aleksandras Jonynas, „Antano Škėmos viešnağės Montrealyje: prisiminimų atodanga“, in: Vytautas Aleksandras Jonynas, *Rinktiniai raštai*, 2006, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 601–613.
 - 3 Vytautas Kubilius, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 41–42.
 - 4 Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 42.
 - 5 *Ibid.*, p.43.
 - 6 Škėmos laiškas Pūkelevičiūtei, 1956 m. vasara, be datos. Cituojama pagal: Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 48.

[...] B. Pūkelevičiūtė, kuri, perskaičiusi šių eilučių autoriaus neišspausdintos knygos *Čeستا* (o ir ankstyvesnės jo kūrybos), sukūrė originalias *Metūges*, o susipažinus su *Baltos drobulės (Keltuvo)* rankraščiu, dar originaliau laimėjo *Draugo* premiją su krikščioniškos antžmogės *Aštuoniais lapais*. Šių eilučių autoriui tai buvo staigmena, privertusi jį susimąstyti. Jis suprato, kaip jo rašinių planuotė, vaizdavimo priemonės, mozaikinę techniką galima paversti (pagal reikalą) seksualiniu ar moraliniu sielos patosu, kuris raminančiai veikia ir teisėjų, ir skaitytojų Amerikoje susubtilėjusias sielas. Jis suprato: originalesnis tas kūrinys, kuris atspausdintas pirmasis.⁷

Skaitytojai, ypač moterys, buvo pasipiktinę Škėmos išpuoliu, niekas rimtai netraktavo kaltinimų, o laikraščiai, Birutės teigimu, apie tai užsimindavo nebent „juokų skyriuose“⁸. Tiesą sakant, Pūkelevičiūtės ir Škėmos konkuravimas prasidėjo dar anksčiau. 1953 m., pasipiktinęs Jurgio Blekaičio *Metūgių* recenzija ir užuominomis apie poveikį pradedančiai poetei, Škėma užsipuolė *Literatūros lankų* redakciją, neva palaikančią Blekaitį ir pareiškė atsiimęs savo rankraščius. Komentuodamas situaciją Alfonsas Nyka-Niliūnas taip rašė laiške Škėmai:

Blekaičio recenziją *Naujienose* mačiau. Ten minima ir paties pavardė, bet turima galvoje *Šventoji Inga*. Panašumas yra neginčijamas. Ir jeigu pats ginčytum, būtų galima sakyti tik atvirkščiai, kad Pūkelevičiūtė pačiam darė įtakos (stilius, mozaikinė maniera, kontrasto logika etc.). Be kitko, įtaka nėra toks baisus dalykas – T. S. Eliotas protingą literatūros veikalų panaudojimą skaito didele dorybe.⁹

Ne tik Nyka yra užsiminęs apie dviejų autorių bendrumą ar galimą Pūkelevičiūtės įtaką Škėmai. Gindamas Monrealio bičiulę, Jonynas kiek ironiškai rašo: „Lygiai tiek pat būtų tiesa, kad Škėma pasisavino iš Pūkelevičiūtės frazę: „mano giesmė turėjo būti““¹⁰, ir teigia nematęs jokio *Čeostos* ir *Metūgių* giminingumo.

7 Antanas Škėma, *Rinkiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1994, p. 445. Pirma publikacija *Literatūros lankai*, Nr. 8, 1959, p. 23.

8 Žr. Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 44.

9 Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Antanui Škėmai. Baltimorė 1953 09 26 (laiško rankraščio kopija iš straipsnio autorės archyvo).

10 Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 611. Jonynas cituoja frazę iš garsaus Škėmos teksto *Giesmė*.

Galima būtų diskutuoti, ar tikrai tarp šių rinkinių nėra intertekstinio dialogo (rastume argumentų ir priešingai nuomonei), o štai kai kurių *Čelestos* ir *Aštuonių lapų* fragmentų stилиstikos panašumas pakankamai akivaizdus: jeigu lygintume atskiras tekstų atkarpas, ne kartą būtų sunku atskirti, kur kieno rašyta, bet Pūkelevičiūtę atpažintume iš to, kad ji sugeba pakilaus tono pasažą įžeminti nukreipdama žvilgsnį į konkrečias detales, kuriomis dažniausiai baigiama pastraipa.

Dar ryškesnis kai kurių *Pabudimo* scenų ir *Aštuonių lapų* panašumas. Tai suprantama, nes Škėma paskutinį šios dramos variantą parašė gyvendamas su Birute, ji vaidino pagrindinį vaidmenį jo režisuotame spektaklyje, rūpinosi, tiksliau, organizavo dramos pastatymą Monrealio lietuvių scenoje. Vėliau Pūkelevičiūtė kritikavo ne tik spektaklį, bet ir pačią dramą, „ypač pirmojo veiksmo nesceninumą, tyčines publikos dirginimo priemonės“¹¹, tačiau moterų prievartavimus vaizduojančiose *Aštuonių lapų* scenose atpažįstame *Pabudimo* pirmojo veiksmo dramaturginę techniką, personažų reakcijų tapatumą: romano veikėja reaguoja į moterų klyksmus taip pat, kaip Škėmos Kazys, priverstas stebėti enkavedistų prievartaujamą savo žmoną Eleną.

Jonynas pastebi, kad Škėma kaltina buvusią mylimąją visokiais nusižiūrėjimais, bet nieko nemini apie teatrinę gudrybę pasisavinimą. Tuo tarpu Pūkelevičiūtės režisuotas *Baltaragio malūnas*, 1957 m. sulaukęs didžiulio pasisekimo, buvo savotiškas *Pabudimo* skaitymo prie stalo pakartojimas. Tik niekas salėje Škėmos neprisiminė¹².

Kita vertus, niekas neprisiminė ir buvusios žurnalistikos studentės Pūkelevičiūtės teksto, skirto Juozui Keliuočiui, reikalavusiam parašyti reportažą „Laisvės alėja pusę penkių“: „B. Pūkelevičiūtė sukūrė poetinį etiudą: Trys milžinai, nulipę nuo Karininkų ramovės frontono, klaidžioja Laisvės alėja, o rudeniškos lapų šakos žėri lyg mirštančių didikų rankos...“¹³, – aiškina Vytautas Kubilius.

Šio nedidelio etiudo siužetas „perrašomas“ *Baltoje drobulėje* kaip Elenos istorija apie mirusių bajorų galvas, kurios nulipa nuo Pylimo gatvės karnizų ir, susijungusios su paslaptinių žmonių kūnais, klausosi klavesino muzikos (10 skyrius)¹⁴, romano herojus ne kartą prisimena mirusių bajorų galvas, o jų

11 Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 41.

12 Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 613.

13 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 18.

14 Antanas Škėma, *Balta drobulė*, in: Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1., Vilnius: Vaga, 1994, p. 369. Toliau cituodami iš šio romano žymėsime tik puslapį.

aprangos detalės vėliau pasikartoja Juozapato pakalnės epizode, kuriame amžinybės teisėjai pasmerkia Garšvą sunaikinimui.

Tokios kūrybinės sąveikos yra visai suprantamos, kai drauge gyvena du menininkai, praverdami duris į pasąmonės pasaulį, atskleisdami vienas kitam savo baimes ir obsesijas, besidalijantys rašytojiška patirtimi ir svajonėmis¹⁵. Pūkelevičiūtė prisimena, kad mylimasis ją nuolat skatino rašyti klausinėdamas: „Nejaugi su *Metūgėm* pasibaigs tavo karjera? Ar neparašysi kitos knygos? Ar tapsi moterišku Rimbaud?“¹⁶ Škėmos provokuojama rašyti ta pačia tema, ji į siūlomas varžybas nesileisdavo, bet „genijaus“ iššūkiui, matyt, jos ambicijas stimuliuojo:

Rytais, kai eidavau į darbą, o Škėma dar miegodavo, perskaitydavau tą, ką jis buvo parašęs per naktį ir nudriekęs ant žemės (tuo metu *Baltos drobulės* rankraštį). Ir dažnai pagalvodavau: jei turėčiau tiek laiko, kiek turi jis, gal ir aš kai ką suregzčiau? Tad pavasarį, kai išmokėjau skolas, pradėjau rašyti *Aštuonis lapus*.¹⁷

Piktindamasis Škėmos atsisakymu pripažinti Pūkelevičiūtės reikšmę savo kūrybinėje biografijoje, Jonynas kelia hipotezę, kad greičiausiai Škėma tuos kaltinimus *Literatūros lankams* parašė „ypač aštraus paranojos priepuolio sukaustytas“¹⁸. Į mintį dėl ligos verta įsiklausyti, nes, sprendžiant iš laiškų, psichikos nestabilumo paūmėjimų būta 1953 m. ir apie 1958–1959 m., būtent kūrybinio pakilimo laikotarpiams, kurie, beje, nebuvo sėkmingi įsitvirtinimo visuomenėje požiūriu: *Balta drobulė*, baigta rašyti 1954 m., net ketverius metus laukė drąsaus leidėjo, tik 1960 m. išleista *Čelesta*. Nuo išsiskyrimo su Birute iki paskutinės didelės meilės Škėmos biografijoje pastebima beveik septynerių metų kūrybos pauzė. Septintojo dešimtmečio pradžioje įvyko estetinė ir tematinė slinkis: parašomos teatrinės žaismės ir juodo humoro nestokojančios vienaveiksmės pjesės *Kalėdų vaizdelis*, *Ataraxia*, „cinizmu persmelkta“ apysaka *Izaokas*, kurios pasaulėjauta, anot Liūto Mockūno, susiformavo „asmeniškame sąlytyje su tuometiniu išėivijos gyvenimu“¹⁹. *Izaoke* (1961) parodijuojama veidmainiška dipukų moralė

15 Žr. Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 613.

16 Cituojama pagal: Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 42.

17 *Ibid.*, p. 41–42.

18 Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 613.

19 Liūtas Mockūnas, „Antanas Škėma išėivijos vingiuose“, in: Liūtas Mockūnas, *Nelygiagretės paralelės*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 126.

ir pretenzijos į aukštąją kultūrą, pagrindinių veikėjų „romantinėje“ istorijoje atpažįstami Škėmos ir Pūkelevičiūtės santykių pėdsakai: Živilė dėl naudos (sic!) išsižada meilės, pavagia Gluosnio „skaitymo manierą“ ir t. t. Iš to, kad net po daugelio metų Škėma tebesiekė galutinai suvesti sąskaitas su buvusia mylimąja (Živilės paveikslas kaip reta nepatrauklus), suprantame, kad Birutės praradimas jam buvo egzistencinė trauma – ne vien kaip vyrui, bet ir kaip menininkui. Jonynas prisimena, jog Pūkelevičiūtė dar iki jų romano besąlygiškai stovėjo Škėmos pusėje visuose polemikos siautuliuose, jinai skelbė jį nepripažintu talentu, kuriam nebuvo ir nesą lygių mūsų raštijoje²⁰. Be jos tikėjimo „lietuvišku genijumi“ svarbiausi Škėmos tekstai *Balta drobulė*, *Čelesta* būtų neparašyti, o ir Pūkelevičiūtė nebūtų tapusi prozininke be Škėmos impulsų²¹.

Kūrybos vertinimas

Pūkelevičiūtės poezija išeivijoje sutikta kontroversiškai, dažnai net priešišškai: dešinįjį sparną papiktino atviras *Metūgių* erotiškumas, nepriklausoma laikyse-na, krikščioniškų įvaizdžių transformacijos, tačiau nepriėmė poetės ir liberalai: 1953 m., kai Henrikas Nagys pasiūlė Pūkelevičiūtės tekstų *Literatūros lankams*, jie buvo atmesti nepateikus argumentų; neoficiali priežastis – netinkamas autorės asmeninis gyvenimas²². Galima spėti, kad būta ir pavydo, ir nesupratimo, ir vyriško šovinizmo, gal ir redaktorių konfliktai su Škėma iš dalies prisidėjo prie to, kad Pūkelevičiūtės tekstai buvo nepageidaujami. 1955 m. Bradūno kalbinama bendradarbiauti poetė išdidžiai atsakė: „Aš neturiu noro, nei reikalo nusiskaistinti ‚Literatūros lankų‘ skaistykloj, idant patekčiau ‚Literatūros lankų dangun‘.“²³ Regis, šitas mostas pakenkė vėlesniems jos kūrybos vertinimams. Kubilius pastebi, kad *Literatūros lankai* nepriėmė spausdinti Pūkelevičiūtės kūrybos dėl amoralumo, bet 1959 m. suteikė tribūną Škėmai suvesti sąskaitoms²⁴.

20 Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 604.

21 Kubilius teigia, kad Pūkelevičiūtė dramoje *Žmonės ir beržai* (1984) tęsė polemiką su *Baltos drobulės* herojumi ir autoriumi, kuriam skiriamas moralinio kaltinimo aktas, bet leidžiama pajusti įpareigojantį ryšį su kitais žmonėmis. Žr. Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 89.

22 Plačiau žr. Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 54.

23 Pūkelevičiūtės laiškas Bradūnui 1955 02 21. Žr. Birutė Pūkelevičiūtė, *Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua*, p. 55.

24 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 41.

Lietuvoje po 1989 m. *Metūgės* susilaukė tikro pripažinimo²⁵, nors neužėmė tos vietos literatūros lauke, į kurią galėjo pretenduoti.

Išivijoje kur kas sėkmingiau klostėsi Pūkelevičiūtės kaip prozininkės kelias. Po daugelio metų autorė taip komentavo posūkį nuo maištingos poezijos prie labiau tradiciškos prozos:

„Metūgės“ negalėjo turėti tęsinio. Tokia forma ir tokia tema – daugiau nebuvo ko pasakyti. O tolesniam prozos pasirinkimui būta kelių priežasčių. Man atrodė, kad savo debiutine knyga nepakliudžiau taikinio, kad mano komunikacija su skaitytojais neįvyko. Juk iš tikro aš nebuvau nei biblinė Jezabelė, nei puslaukinė hetera. Priešingai, buvau labai eilinė mergina. Tad jaučiausi esanti skolinga suklaidintiems skaitytojams dar vieną dialogą: dabar reikėjo su jais jaukiai pasikalbėti, jų negąsdinant ir nekeliant jiems nerimo. O kažkur pašąmonėj visados žinojau, jog turiu gerą medžiagą prozos knygai. Tai šiurpi Didžioji savaitė, kurią mūsų šeima išgyveno rusų apsuptame ir paimtame Dancigo mieste (dabartiniame Gdanske) karui baigiantis. Taip gimė „Aštuoni lapai“, kurie nelauktai tapo skaitytojų mėgstama knyga.²⁶

Premijuotas ir išpopuliarėjęs romanas išėivių kritikų irgi vertintas nevienodai, neretai su nemažu rezervu. Kęstučio Keblio nuomone, tai daugiau literatūrinė prisiminimų mozaika negu vientisas kūrinys, veikalas, giminingas standartiniams kaimo buities romanams, tik su intelektualiniu pamušalu²⁷, tačiau „dėl puikaus kalbos valdymo Pūkelevičiūtės proza detalėse atsispindi giliu kūrybiškumu“²⁸. Julius Kaupas irgi akcentavo romano mozaikiškumą, vientisumo trūkumą, sykiu pripažindamas, kad *Aštuoni lapai* yra „vertingas įnašas į mūsų literatūrą pirmiausia dėl originalaus, savito ir tapybiško mergaitės pasaulio aprašymo“²⁹. Diskusijoje

25 Apie vertinimus plačiau žr. Ernesta Juknytė, „Susitikimo teologija Birutės Pūkelevičiūtės *Metūgėse*“, *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 1, p. 73–74. Internetinė prieiga: <http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2008/1/73-87.pdf>. Žiūrėta 2010 09 15.

26 Birutė Pūkelevičiūtė, „Tarp poezijos ir prozos“, in: Ričardas Pakalniškis, *Poezijos kryžkelės: Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išivijoje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 184.

27 Kęstutis Keblys, „Romanas išėivijoje“, in: *Lietuvių literatūra svetur 1945–1967*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1968, p. 140–141.

28 *Ibid.*, p. 141.

29 Julius Kaupas, „Mozaika apie Kauną ir Dancigą“, in: Julius Kaupas, *Raštai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997, p. 406. Pirmąkart publikuota: *Literatūros lankai*, Nr. 7, 1957, p. 31.

dėl Škėmos literatūrinio palikimo Jonas Grinius iškelia *Aštuonis lapus* aukščiau *Baltos drobulės*, pabrėždamas, kad Škėma nepasirodė originalus, nes „panašų metodą prieš 40 su viršum metų M. Pečkauskaitė vartojo savo ‚Sename dvare‘ kaip ‚Mamatės užrašus‘“³⁰, o Pūkevičiūtės originalumo net nesvarsto.

Lietuvoje romanas *Aštuoni lapai* sulaukė įvairių vertinimų, gana palankių, nors paliekančių Pūkelevičiūtę ne pirmo ryškumo rašytojų gretose. Po trisdešimt trejų metų kaltinimai plagiatu ir vėl pradėti traktuoti rimtai, greičiausiai pasiduodant Škėmos, tuo metu jau pripažinto klasiko, ar kitų lietuvių literatūros autoritetų sugestijai. 1992 m. Elenos Bukelienės recenzijoje „Akvarelės“ pritariama, kad „neatsitiktinai Škėma piktinasi, jog autorė perėmė jo filosofinio romano *Balta drobulė* planuotą gana elementariam turiniui – moraliniam sielos patosui išreikšti“³¹. Kritikė įrašo *Aštuonis lapus* į vyriškos literatūros kontekstą, kurioje, jos nuomone, Pūkelevičiūtės knyga išsiskiria kitaip sudėliotais akcentais ir „moterišku, kartais itin smulkmenišku kruopštumu“ (moteriškumas laikomas blogybe). Vienas svarbiausių Bukelienės priekaištų – „nedovanotinai daug sentimentalumo“ – pačios atremiamas pripažįstant, kad yra daug tokių vietų, kurios tai atperka³², „lakoniškas pasakojimas palieka šiurpų įspūdį, o detalės tokios, kad ir norėdamas neužmirši“³³. Ramūno Korsako recenzijoje pasikartoja Škėmos žodžiai apie moralinį sielos patosą (tiesa, nenurodoma, iš kur paimta citata), prisimenamos pirmosios recenzijos, kuriose priekaištauta, kad *Aštuoni lapai* nėra tikras romanas³⁴. Jurgis Kunčinas, priešingai, pripažino kūrinio visumą ir teksto kokybę, lygino romaną, ypač tarpukario Kauno fragmentus, su Ingeborgos Bachman novele „Jaunystė viename Austrijos mieste“, o kai kurias knygos vietas vertino aukščiausiu balu – „tvirta, raumeninga, ‚nemoteriška‘ proza!“³⁵. Kubiliui *Aštuoni lapai* – aniems metams būdingas „moteriškas romanas“³⁶, jausmingas, skaisčiai dorovingas, poetiškai pakylėtas ir ornamentuotas; nelinijinę pasakojimo organizaciją literatūrologas irgi sieja su lytimi, anot jo, tai „moteriškas komponavimo laisvumas“³⁷.

30 Jonas Grinius, „Dėl Škėmos literatūrinio palikimo“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1962 03 31.

31 Elena Bukelienė, „Akvarelės“, *Literatūra ir menas*, 1992 05 09, p. 2.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

34 Ramūnas Korsakas, „Tam tikras romanas“, *Metai*, 1992, Nr. 9–10, p. 168.

35 Jurgis Kunčinas, „Kauno lapai, Dancigo lapai...“, *Lietuvos aidas*, 1992 04 09, p. 9.

36 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 53.

37 *Ibid.*

Daugelis vertintojų – Mindaugas Kvietkauskas, Elena Bukelienė, Giedrius Viliūnas – buvo linkę nepasiduoti Pūkelevičiūtės sugestijai laikyti jos kūrybą individualiu, tuo metu veikusių įtakų išvengusiu reiškiniu³⁸, pabrėždavo *Aštuonių lapų* priklausomybę Mariaus Katiliškio, Jurgio Jankaus ir kitų autorių išėjimo/pasitraukimo temos romanų paradigmam. Viliūnas kvestionavo net vaizdavimo technikos originalumą (tokia pati laiko plotmių pynė, vidiniai monologai kaip *Baltoje drobulėje*³⁹), tačiau pripažino jusliškumą, vitališkumą, moteriškumo sandą esant įspūdingais Pūkelevičiūtės atradimais, kvietė permąstyti *Aštuonių lapų* poziciją literatūros istorijoje. Anot kritiko, šis romanas, „kad ir koks neįprastas, nestovi epochos literatūros bei kultūrinės vaizduotės nuošalyje. Jis galėtų būti regimas kaip pilnavertė alternatyva garsiems mūsų egzodo prozos veikalams. Ar nebus jo nuvertinimas tik perdėm vyriškos, elitiškos ir vakarietiškos išsivėjų kritikos darbas?“⁴⁰

Pritardami šiai nuomonei, matytume *Aštuonis lapus* ne vien kaip alternatyvą išsivėjų romanams, bet ir kaip papildymą, *Baltos drobulės* atveju – pratęsimą. Pati autorė yra rašiusi, kad *Aštuonis lapus* rašyti ją paskatino du dalykai – „Škėmos pirmųjų romanų puslapių prastumas ir Wolfe knyga“⁴¹. Tomas'o Wolfe'o kūrybą paliksime nuošalyje (beje, šio autoriaus pavardė minima *Baltoje drobulėje*) ir susitelksime į Pūkelevičiūtės ir Škėmos romanų lyginimą, tiksliau, į *Aštuonių lapų* savitumą, ryškėjantį *Baltos drobulės* fone.

Kitoks romanas

Abu lyginami romanai nesiremia vaizduojamų įvykių chronologija, bet organizuoja pasakojimą mozaikos ar dėlionės principu, praeities ir dabarties epizodus išdėsto atitinkamuose skyriuose. *Baltos drobulės* vaizduojamo laiko aprėptis keičiasi dešimtmečiais platesnė nei *Aštuonių lapų*: Antano Garšvos gyvenimo istorija prasideda anksčiau nei pasakotojos Birutės ir artėja prie romano parašymo laiko,

38 Mindaugas Kvietkauskas, „Eilėraščių ūksmėj“, *Metai*, 1997, Nr. 11, p. 145.

39 Giedrius Viliūnas, „Birutė Pūkelevičiūtė – alternatyvus talentas“, *Naujasis židinys*, 1996, Nr. 4, p. 225.

40 *Ibid.*, p. 227.

41 Birutė Pūkelevičiūtės komentaras prieš pradėdant rašyti *Aštuonis lapus*. *Monrealis*, 1957 07 04. Cituojama pagal faksimilę iš: Vytautas Kublius, *op. cit.*, p. 97.

t. y. šeštojo dešimtmečio pradžios; Pūkelevičiūtės knygos veiksmas nutrūksta karo pabaigoje (čia baigiasi *Baltos drobulės* skyriai „Iš Antano Garšvos užrašų“). Skirtingas „sakymo situacijos“ laikas lemia ir skirtingą dviejų romanų kompoziciją. Fragmentiškas Garšvos vidinis monologas, išreiškias disharmonišką veikėjo savijautą, persilieja į dar skausmingesnius prisiminimus iš skirtingų gyvenimo laikotarpių; Pūkelevičiūtės pasakojimo dabartis ritmiškai palydima chronologiškai dėstomų praeities paveikslų, kurie įžemina tragizmą ir padeda išlikti juodą valandą⁴².

Visi kritikai pastebėjo *Aštuonių lapų* kontrasto principą, kartais suabejodami, ar jis ne per daug tiesmukas, kita vertus, sutikdami, jog šviesiojo ir tamsiojo plano kaita veikia kaip savotiškas kino projektorius, gal ir negudrus, bet efektyvus⁴³.

Panagrinėkime *Aštuonių lapų* kompoziciją įdėmiau.

Romaną sudaro aštuoni skyriai, kaip nurodo ir pavadinimas. Kiekvienas skyrius, pavadintas pagal Didžiosios savaitės dienas ir pradedamas nerimuotos poezijos intarpais, skyla į du beveik chronologiškus pasakojimus: vienas vaizduoja įvykius Dancige 1945 m. kovo 25 – balandžio 1 dienomis, kitas pasakoja apie gyvenimą tarpukario Lietuvoje nuo pasakotojos gimimo (maždaug nuo 1922 m.) iki 1944 m. kelionės per Vokietiją į Dancigą, į kurį atvykstama pirmoje kovo pusėje (netrukus po švento Kazimiero dienos). Abu pasakojimai susijungia romanui einant į pabaigą: „Didžiojo šeštadienio“ prisiminimai baigiasi ten, kur prasideda „Verbų“ „dabartis“ (pasakojimus skiria vos kelios savaitės), „Velykų“ prisiminimų poskyris „Nubangavę ratilai“ vėl grąžina į Kauną, į paskutinius Birutės gimnazijos metus ir devynioliktąsias Velykas.

Baltos drobulės tekstas sukonstruotas kitu principu – bazinis pasakojimas (sąlygiškai vadintinas „Keltuvu“), prasidedantis Garšvos kelione į viešbutį ir apimantis maždaug parą iki išprotėjimo, papildomas praeities pasakojimais, nesusietais chronologiniais ryšiais. Tokiai konstrukcijai nusakyti dažniausiai pasitelkiama koliažo sąvoka, bet paties romano figūros siūlytų aprūpėjusio paveikslo ar vaikiškos dėlionės metaforas: protagonistas negali sudėstyti savo gyvenimo peizažo, kol atmintyje neiškyla šviesieji prisiminimai – valandos, „iš kurių galima laimėti save“ (409), t. y. kol nerandami „žėručiai“:

42 Ramūnas Korsakas, *op. cit.*

43 *Ibid.*

Pūkelevičiūtės romane „Žėručiai“ – „Didžiojo trečiadienio“ skyriaus antroji dalis. Bet taip galėtų vadintis ir kiti vaikystės bei jaunystės prisiminimų tekstai, nes visuose skleidžiamos šviesos, žėrėjimo temos. Tiesa, „Žėručių“ skyrius itin svarbus tuo, kad čia pasakojama, kaip mergaitės renka sąšlavynė stiklo šukes, joms tapusias brangiausiais vaikystės žaislais ir anapusinės tikrovės nuorodomis:

[...] kai žemėje atkapstai žemėtą šukę, purviną ir bespalvę, kai nuteliuškoji ją vandens statinėj, tik tada, kai iškeli šlapią delną ir staiga atgniauži – tik tada sužaižaruoja naujas stiklas, tviskėdamas nuskeltais savo kampais, lyg tikras brangakmenis, lyg nuostabiausias žemės deimantas. (110)

Tokio gėrėjimosi analogija yra pasakotojos santykis su savo gyvenimu – kiekviena praeities šukė, regis, nesvarbi detalė, nuotrupa – viskas rūpestingai saugoma atmintyje ir su meile gaivinama kaip neįkainojamas lobis. Kita vertus, būtent išgyventas siaubas, sudužusio pasaulio ir jautimosi „bereikšmė dulke“ patirtis išryškina žėrinčios jaunystės vertę. Pasakotoja mėgaudamasi kalba apie praeities daiktų kvapus, garsus, skonius, spalvas, prisimena betarpiškai išgyventą būties vienovę ir toks, sakykim, fenomenologinis santykis asocijuoja *Metūgių* epigrafą – Walto Whitmano žodžius: „If the body were not the soul, what is the soul?“⁴⁴ Verta atkreipti dėmesį ir į *Aštuonių lapų* pirmojo skyriaus epigrafą – citatą iš Kazio Bradūno eilėraščių ciklo „Vitražas“:

Tebūna mano siela stiklas
Liepsnojančių spalvų Velykų saulėje,
Tebūna mano sąnariai švininiai,
Įrėminą vitražą.⁴⁵

Bradūno citata susijusi su kūno ir sielos problematika, bet ji atveria kitas – religines – interpretacijas, aktualizuoja sielos – langą, Dievo – šviesos vaizdinius. „Vitražas“ ciklą interpretavę kritikai (Viktorija Skrupskelytė, Rimvydas Šilbajoris) atkreipė dėmesį į rėmų idėją, kurią laikė ciklą įprasminančiu kompo-

44 „Jeigu kūnas nėra siela, kas yra siela?“, in: Birutė Pūkelevičiūtė, *Metūgės*, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 11.

45 Žr. Kazys Bradūnas, *Prie vieno stalo*, Vilnius: 1990, p. 161. (Pirmas eilėraštis iš ciklo „Vitražas“ knygoje *Devynios baladės*, 1955).

ziciniu principu⁴⁶. Manytume, kad tokia rėminimo struktūra dar labiau būdinga *Aštuoniems lapams*: šviesuosius prisiminimus lydi pasakojimai apie karą, figūratyviame lygmenyje žėrėjimui priešinamas švinas. Daugeliu požiūrių šiam romanui aktuali vitražo idėja. Aštuoni skyriai atitiktų aštuonis vitražo langus, tačiau jų išdėstymas būtų ne vienas virš ar šalia kito, o labiau primintų besiformuojančią spiralę. Septintas langas (poskyris „Haeschen“) susijungia su pirmojo („Verbų“) rėmu, o aštuntasis langas („Nubangavę ratilai“) persikloja su šeštuoju langu (poskyryje „Fiancée Bourgeoise“ vaizduojama pasakotojos jaunystė ir pirmoji meilė). Susidaranti žiedinė kompozicija nepriklauso vien formos sričiai, o yra susijusi su turinio plotme: banguojančių ratilų struktūra įkūnija gyvenimo kartotės idėją. Būtina atkreipti dėmesį į Velykų saulės figūrą iš Bradūno eilėraščio, be kurios nesuvokiama romano istorijos koncepcija. Velykų saulė – prisikėlusio Kristaus metafora – čia yra centrinė figūra, į kurią nukreipta visų romano pasakojimų tėkmė: pabaigoje saulėtą pavasario dieną laukais einanti veikėja dėkoja už išsigelbėjimą ir švenčia didžiausias savo Velykas, paskutinėje dalyje prisimenamos velykinės iškilmės Kaune, garbinamas gyvenimas, kurio figūratyvinė išraiška yra skriejantis „tiesiai į raudoną saulę Žemės kamuolys – ugnies ir gyvybės žvaigždė, tebeliepsnojanti sutvėrimo dienos geismu“⁴⁷.

Religinė simbolika *Aštuoniuose lapuose* nesudomino kritikų, kurie vadinauosius bibliinius įvadus dažniausiai ignoruodavo; beveik niekas nebandė tirti istorinės ir Šventojo Rašto plotmių sąveikos. Bukelienė pastebėjo ryšį tarp Didžiojo Ketvirtadienio paskutinės vakarienės ir sovietinės armijos kareivių duonos, kuria vaišinama siekiant prisijaukinti⁴⁸, Viliūnas iškėlė klausimą, ar ką nors reiškia, kad Velykų misterijoje kenčiantį Kristaus kūną atitinka Dancige niekinamas moters kūnas⁴⁹. Savo ruožtu tikslintume, kad romane atpažįstama ne tik evangelinė, bet ir Senojo Testamento plotmė, tik jos nėra atskiros, o įsismelkusios viena į kitą. Romane minima daugybė figūrų ir nuorodų iš skirtingų Šventojo Rašto vietų, tačiau svarbiausi semantiniai akcentai suteikiami Kristaus kančios ir prisikėlimo istorijai, ypač jos moteriškiems aspektams: pirmas romano poetinis įvadas sveikina Jeruzalėn žengiantį Jėzų (8), knyga baigiasi epizodu apie angelo pasirodymą

46 Viktorija Skrupskelytė, „Kazys Bradūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 358–389.

47 Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*, Vilnius, Vaga, 1992, p. 233.

48 Elena Bukelienė, *op. cit.*

49 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 228.

moterims prie prisikėlusio Jėzaus kapo⁵⁰. Krikščioniškos figūros randamos įvairiose veiksmo plotmėse, bet įvaduose jos ypač reikšmingos: dviejuose jų modeliuojama pokalbio situacija, vartojamas antro asmens įvardis Tu; „Verbų“ įžangoje kalbančioji kreipiasi į Jėzų, identifikuojasi su viena iš moterų, patepusių Jį brangiaisiais tepalais ir plaukais šluosčius kojas; „Didžiojo šeštadienio“ įvade kreipiamasi į Jėzaus motiną, norima kalbėti už ją, kurios raudai lemta būti bežodei. Ieškant romano veikėjos Birutės analogijos Šventajame Rašte atrodytų, kad artimiausia būtų Marija Magdalieta: jai pasirodo prisikėlęs Kristus, ji stovi su kenčiančia Marija prie kryžiaus (pagal kai kurias interpretacijas Marija Magdalieta tapatinama ir su Marija, patepusia Jėzaus kojas). Pūkelevičiūtės romane Šventasis Raštas veikia kaip metadiskursas, numatantis, kartojantis ir projektuojantis veikėjos būsenas, tuo tarpu Škėmos santykis su Šventuoju Raštu yra daugiau polemiškas. *Baltoje drobulėje* taip pat nemažai figūrų ir citatų iš Senojo Testamento, ypač svarbios sąsajos su evangelijomis (duonos ir žuvies padauginimas, raupsuotųjų gydymas, pirklių išvaymas iš šventyklos, prikeltas Lozorius, Golgotos kelias, Magdalena, šluostanti kojas plaukais ir kt.). Tačiau Škėmos interpretacija yra gana tolima tradiciniam aiškinimui: jo Kristus yra menininkas, tėvo atstumtasis, kuriam neatleidžiama net paskutinę minutę; folklorizuotas Kristaus paveikslas tampa Garšvos simboliniu *alter ego*, bet tai Kristus be išganančios galios. Netikėjimas prisikėlimu formuoja absurdistinę požiūrį į istoriją, joje išvelgiamas tik aklas iracionalių jėgų žaismas, o ne dieviškasis planas. Iš evangelinės Velykų savaitės *Baltai drobulėi* aktualiausias didysis šeštadienis, diena, kai į drobulę suvyniotas Jėzaus kūnas palaidojamas kapo rūsyje, – šis beviltiškumo ir nykulio laikas romano plotmėje atitinka išprotėjusio poeto šinšilišką ramybę.

Aštuoniuose lapuose, žinoma, svarbiausias akcentas – Velykų sekmadienis, Kristaus prikėlimas, tačiau reikšmingos ir nuorodos į eschatologinius mūšius ir galutinę Kristaus pergalę: „Tada plyšta pirmas antspaudas. / Ir naujoje knygoje jau yra įrašyta pradinė raidė.“⁵¹

Apreiškimas Jonui skelbia, kad nuplėšus pirmą antspaudą „pasirodė baltas žirgas ir ant jo raitelis su kilpiniu ir vainiku. Jam buvo duotas vainikas, ir jis išjojo kaip nugalėtojas, kad dar nugalėtų“ (Apr 6, 2). Pirmas raitelis primena Kristų, o „nauja knyga“ nurodo Naująjį Testamentą (Apr 10, 8–11).

50 Pgl. Mk 16, 1–8. Remiamės šiuo leidimu: *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis testamentas*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2009.

51 Birutė Pūkelevičiūtė, *Aštuoni lapai*, p. 220.

Antroji nuoroda randama Lietuvą okupavusios sovietų kariuomenės aprašyme: „Tai ketvirtojo Apreiškimo žirgo palšas šešėlis, gelmės šulinio dūmai ir skėrių sparnų šlamėjimas.“⁵² Pagal Apreiškimą Jonui palšo žirgo raiteliui, vardu Mirtis, „buvo duota valdžia ketvirtadalyje žemės žudyti kardu, badu, mirtimi ir žemės žvėrimis“ (Apr 6, 8); skėriai pasipila iš bedugnio šulinio dūmų, kai sutrimituoja penktasis angelas ir nukrenta žvaigždė, jiems skirta kankinti žmones, kurie neturi savo kaktose Dievo antspaudo (Apr 9, 1–5). Didžiojo penktadienio naktį mirties pavojuje Birutė atlieka sąžinės apyskaitą, ne vien prisimindama nuodėmes, bet ir užduodama esminį klausimą „Ar nebuvo drungna? Ar nebuvo kaip tie, kuriuos Dievas pasibjaurėdamas išspjau?“⁵³ – į save atgręžia Laodikėjos bažnyčią kaltinančius Kristaus žodžius (Apr 3, 15–16).

Figūros ir citatos iš skirtingų Šventojo Rašto knygų leidžia atpažinti romane skleidžiamos pasaulio istorijos sampratos artimumą teologiniam požiūriui, pagal kurį žmonijos istorija yra Dievo pradėta išganymo istorija nuo sutvėrimo iki Paskutiniojo teismo ir palimos atkūrimo laikų pabaigoje. Eschatologinė perspektyva suteikia naują prasmę moterų prievartavimo motyvui, labai svarbiam šiame romane: tai, kas ištinka Dancigo gyventojus, ir nuo ko gelbstisi Birutė, suvokiama ne kaip gyvuliškų instinktų prasiveržimas, o kaip Slibino (Šėtono) puolimas prieš Moterį (Apr 12) ir nuo pasaulio sukūrimo besitęsianti nesantaika tarp Žalčio ir Moters (Pr 3, 15). Šios kovos baigtis pasakotojai nekelia abejonų: „moteriškės pergalė“, „mergelių mergelės šlovė“⁵⁴ skelbiama dar romano pradžioje, ją įpavidalina apokaliptinė žaltį nugalėjusios Marijos statula, prie kurios Birutė su Rima meldžiasi Dancigo bažnyčioje vykstant visuotiniam nuodėmių atleidimui. Iš vaikystės atsineštas tikėjimas padeda romano veikėjai išsilaikyti siaubo naktimis, palaiko viltį, kad pavyks ištrukti net iš sovietinio lagerio, kuriam pasibaigė kelias į laisvę. Pasitikėjimo jausmą atliepia atviros erdvės figūros; pasaulio vaizdo ir vidinės būsenos transformacijų jungtis įspūdingiausiai išsi-skleidžia scenoje po išpažinties: „[...] mažutė tetos Antosės stubelė auga, plečiasi į didelę aidinčią bažnyčią: su raktais, balzamu, mira ir aliejais, su atleidimo galia ir šventa dvasios ramybe.“⁵⁵

52 *Ibid.*, p. 170.

53 *Ibid.*, p. 161.

54 *Ibid.*, p. 17.

55 *Ibid.*, p. 182.

Škėmos Garšva, praradęs eschatologinį istorijos matmenį, jaučiasi žmonių ir Dievo atstumtas, amžinybės teismo pasmerktas, jo egzistencinę jauseną išreiškia mažėjančios erdvės figūros, judėjimas į centrą:

Skardinė masė nepraeinama. Mano kambarėlis mažas. O aš – smulkus gniužulas, į kurį artėja triuškinančios sienos. Viduramžiai artėjo. Mane uždare kankinimų kameroje, kurios sienos susijungs. Jos traiškins mane iš lėto, ir ilgai raitysiuos. Pasaulis traukėsi. Skardinės sienos buvo čia pat. (359)

Remdamiesi Škėmos ir Pūkevičiūtės požiūrių į žmogaus ir pasaulio istoriją skirtimi, galime atpažinti šiuose romanuose įkūnytų conceptualinių modelių priešpriešą.

Balta drobulė atitinka 1950 m. Europos literatūroje įsitvirtinusi „siužetą“, kurį Rene Marill-Alberes vadina persekiojamo žmogaus mitu⁵⁶. Škėmos kūryboje Likimas, bet kurią minutę galįs užvaldyti žmogų, personifikuojamas demoniškojo Dievo paveikslu, paveldėto religinio vaizdinio deformacija.

Pūkelevičiūtės veikėja, priešingai, likimo bandoma įgyja jėgą, kuri ją daro panašią į mitinę būtybę – romano pabaigoje sukuriama pasaulio nugalėtojos vizija, artima romantizmo idealams (p. 233). Tikėjimo savimi hiperbolizavimas, veikėjos sugebėjimas atsiderinti anapus gėrio ir blogio, atsiribojant nuo paliktų artimiausių žmonių kančios, leistų galvoti apie *Aštuonių lapų* artimumą antžmogio koncepcijai.

Škėmos antiherojiškas herojus etiniu požiūriu daug jautresnis nei *Aštuonių lapų* veikėja: jis empatiškai tapatinasi su XX a. karo ir tremčių aukomis, gyvena nuolat grauždmasis dėl motinos išdavystės ar ruselio nužudymo, negalėdamas pats sau atleisti ir neturėdamas Dievo, kuriam galėtų atiduoti savo kaltes. Pūkelevičiūtės Birutė nėra sau tokia griežta, tiesa, ji apgailėstauja, kad karo pabaigoje darosi nepakanti tėvui, fiksuoja naujas savo charakterio savybes – polinkį vaidytis, nervingumą, tačiau etinio pažeidimo priežastis matoma ne viduje, o aplinkoje.

Abiejų romanų veikėjai reflektuoja pasidavimą plėšimo, prievartavimo, žudymo impulsams, tokią patirtį aprašančiuose fragmentuose kartojasi chaoso, monstriškų gyvių, pirmapradžių augalų figūros; miglos vaizdiniais apibūdinamos sąmonės užtemimo ar kraštutinės įtampos būsenos (Škėmos migla dažniausiai pilka ar raudona, Pūkelevičiūtės – beveik visuomet geltona).

56 Rene Marill-Alberes, „Persekiojamo žmogaus mitas šių dienų Europos literatūroje“, *Literatūros lankai*, Nr. 2, 1953, p. 18.

Bendra siužetinė Škėmos ir Pūkelevičiūtės personažų jungtis – savo ar artimo žmogaus beprotybė. Škėmos romane motinos išprotėjimas yra vienas pačių svarbiausių įvykių ir nuolatinį nerimą palaikantis prisiminimas; *Aštuoniuose lapuose* motinos problemos išskyla tik kelionėje per Vokietiją, tėvas paslaptinai užsimena apie tai, ką jam teko išgyventi dvidešimt ketvirtaisiais metais. *Baltoje drobulėje* beprotybė tampa generacijos ar net epochos dvasinės būklės metafora, tuo tarpu *Aštuoniuose lapuose* mamos ar pačios Birutės „klejojimai“ neturi apibendrinamosios reikšmės.

Abiejų autorių skirtingumas atpažįstamas ir jų požiūriuose į Nepriklausomybės laikų Lietuvą. Škėma kritiškai žvelgė į tarpukario visuomenę rasdamas joje tas pačias blogybes, kurias mato ir pokarinėje Amerikoje. Pūkelevičiūtei, nepriklausomos Lietuvos augintinei, tarpukaris – aukso amžius, o Kaunas – prarastasis rojus. *Baltoje drobulėje* Kaunas dažniausiai vaizduojamas ironiškai, jo funkulierius transformuojasi į Niujorko viešbučio keltuvą – modernaus pragaro įvaizdį, tuo tarpu *Aštuoniuose lapuose* keltuvas (juo mėgsta važinėti pasakotojos Birutės sesers broliukas) vertinamas euforiškai, o vaiko ištikimybė keltuvui ir kitiems miesto simboliams suteikia Kaunui aukščiausias moralines kvalifikacijas: „[...] toji vaikiška galvutė man vaidenosi kaip kažkas nepaprastai šviesaus ir giedro, kaip kažkas švento, ko Kaunui gali pavydėti visi pasaulio miestai.“⁵⁷

Pūkelevičiūtės užmojis sukurti kuo autentiškesnę Kauno paveikslą mus grąžina prie romano genezės ir autorės vidinės diskusijos su buvusiu mylimuoju. Jos užrašuose fiksuojama, kad *Baltoje drobulėje* nubrėžtas tik išorinis, visiems matomas Kauno paveikslas, bet niekas nežino, „kur gyvena jo dvasia?“⁵⁸. Šis klausimas Pūkelevičiūtei tapo viena svarbiausių romano temų. Pasak Jurgio Kunčino, nėra antros tokios knygos apie prieškarinį Kauną, – „Tai tarsi moderniais laikais Vakaruose parašyta odė vaikystės miestui. Pilna spalvų, potėpių, žaižaruojanti jaunyste impresionistinė drobė“⁵⁹.

57 Jurgis Kunčinas, *op. cit.*

58 Birutė Pūkelevičiūtė, „Šiandien aš pagaliau turiu pradėti savo knygą...“, 1954 07 04, MLM, 58854. Cituojama pagal: Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 43.

59 Jurgis Kunčinas, *op. cit.*, p. 9.

Vietoje išvadų

Apibendrinami galime pakartoti, kad nenorėjome pasverti, kuris iš šių dviejų autorių vertingesnis (dėl to nėra ko diskutuoti), tačiau rūpėjo paieškoti argumentų, kodėl *Aštuoni lapai* nėra vien beletrizuoti memuarai, o apgalvotą kompoziciją, figūrų ir prasmės vientisumą išlaikęs daugiasluoksnis kūrinys, galintis būti perskaitytas ir kaip opozicija ar kontradikcija *Baltai drobulei*. Analizė įrodo, kad moterišku vadintas Pūkelevičiūtės romanas pasirodo esąs racionaliai organizuotas diskursas, paneigiantis daugumą apibūdinimų, kuriuos jam priskirdavo stereotipams pasidavę kritikai ir kritikės.

Manome, kad Pūkelevičiūtei pavyko susintetinti autobiografinio ir krikščioniško pasakojimų plotmes, meniškai transformuoti Nietzsche's filosofijos idėjas, – sukurti likimą nugalinčio žmogaus mitą, kuriame jungiasi eschatologinė pasaulėžiūra ir archajiška gimimo–prisikėlimo mąstysena. Nietzsche's idėjos apie naujo Dievo kūrimą buvo atpažįstamos jau *Metūgėse*⁶⁰, *Aštuoniuose lapuose* jos labiau pastebimos etikos, valios gyventi, o ne religijos plotmėje. Čia nebeliko tradiciją pažeidžiančių krikščionybės įvaizdžių, įtrauktų į asmeninę mitologiją, literatūrinė raiška labiau įprasta. Pakitusi laikysena sumenkino meninio teksto intensyvumą, tad šis Pūkelevičiūtės kūrinys, nepaisant daugelio įdomių atradimų, visgi jau nelaikytinas fenomenu, stebinančiu kultūrinę vaizduotę⁶¹.

Tokiu fenomenu laikome *Baltą drobulę*, romaną, atskleidusį žmonijos ir asmens istorijos koncepciją be eschatologinio matmens, išreiškusį tikėti nebegalinčio krikščionio egzistencinę tragediją naudojant neomitologizmo techniką ir ieškant netikėtų paralelių su Šventojo Rašto veikėjais.

Abu romanai priklauso modernios literatūros erdvei, kurioje juos galime matyti net kaip tam tikrus ribinius modernizmo taškus. Esama įdomių galimybių būsimiems tyrimams, ieškant sąsajų ne tik tarp Škėmos ir Pūkelevičiūtės, bet ir Vakarų literatūros autorių: vokiečių ekspresionistų, Jeano-Paulio Sartre'o, Thomas'o Wolfe'o, Thomas'o Stearnso Elioto etc. Lietuvių literatūroje intriguojantį uždavinį iškėlė Giedrius Viliūnas, siūlęs gretinti Pūkelevičiūtės ir Bradūno „kraujo ir žemės“ mitologiją, Mačernio vizijas, Brazdžionio

60 Žr. Mindaugas Kvietkauskas, *op. cit.*, p. 146.

61 Taip *Metūges* vadina Mindaugas Kvietkauskas, žr. *ibid*, p. 147.

krikščioniškąją orientaciją⁶². Visais šiais lyginimo atvejais būtų prasminga šalia Pūkelevičiūtės tekstų atsiversti ir Škėmos.

Baigdami norėtume iškelti hipotezę, kad *Aštuonis lapus* ir *Baltą drobulę* galima skaityti kaip romanų diptichą, savotiškus palimpsestus, kuriuose pro vieno autoriaus tekstą prasišviečia kito rašmenys. Jeigu įsivaizduosime, kad Pūkelevičiūtė rašė savo romaną nutrynusi *Baltos drobulės* tekstą, o Škėmos *Čelesta* gimė *Metūgių* paraštėse, tai turėsime sutikti, kad tokios „vagystės“ literatūrai išeina tik į naudą.

What Birutė Stole from Antanas, or Once Again about Pūkelevičiūtė's Novel *Aštuoni lapai*

S u m m a r y

In a questionnaire in *Literatūros lankai* of 1959 Antanas Škėma accused Birutė Pūkelevičiūtė of appropriating planning, the means of depiction and the mosaic technique of his writing and of being undeservedly acclaimed as an original writer. It seems nobody took Škėma's declarations seriously, yet an exhaustive literary investigation of the "case" has not been carried so far. The paper makes attempts at comparing the key texts by Škėma and Pūkelevičiūtė, not in order to disclose one author as a plagiarist, but to emphasise their different attitudes to history, morals and religion, to attempt to understand how the close communication of two people influenced their creative imagination. The author focuses on the novel *Aštuoni lapai* (*Eight Leaves*), which received rather reserved reviews from Lithuanian male critics: its structure and poetics are analysed and the author's concept reconstructed. At the end of the paper the author attempts to specify the position of this novel in the field of Lithuanian literature and raises the hypothesis that *Aštuoni lapai* are not an alternative to Škėma's *Balta drobule* (*White Shroud*), but rather a part of a diptych of novels. The comparison

62 Žr. Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 228.

of these two novels makes the boundaries of the episteme of modern Lithuanian literature clearer and opens new interpretative horizons.

Keywords: Antanas Škėma, Birutė Pūkelevičiūtė, women's literature, Modernism, Neo-mythologism, the Holy Scripture, genetic interactions, comparative literature.
